

LUND UNIVERSITY

Mongolisk skrift, mongoliska staten och mongolisk nationalism

Svantesson, Jan-Olof

Published in:

Language Acquisition and Use in Multilingual Contexts: Theory and Practice

2013

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Svantesson, J.-O. (2013). Mongolisk skrift, mongoliska staten och mongolisk nationalism. I A. Flyman Mattsson, & C. Norrby (Red.), *Language Acquisition and Use in Multilingual Contexts: Theory and Practice* (s. 185-193). Lund University.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

TRAVAUX DE L'INSTITUT DE LINGUISTIQUE DE LUND 52

Language Acquisition and Use in Multilingual Contexts

Theory and Practice

Anna Flyman Mattsson & Catrin Norrby (eds.)

© 2013 The authors

Travaux de l'Institut de linguistique de Lund 52

ISSN 0347-2558

ISBN 978-91-7473-625-0 (print)

ISBN 978-91-7473-626-7 (pdf)

Printed by Media-Tryck, Lund University

Lund 2013

Mongolisk skrift, mongoliska staten och mongolisk nationalism

Jan-Olof Svantesson

Bakgrund

Jag skall här försöka beskriva de yttre krafter som har bestämt valet av olika mongoliska skriftsystem och deras vidare öden. Även om det tar emot för en lingvist att erkänna det, tycks skriftens rent språkliga egenskaper spela en mycket liten roll när nya skriftsystem införs (eller avskaffas). I stället verkar det finnas tre huvudsakliga krafter som bestämmer: stat, religion och nationalism. I det mongoliska fallet har staten haft huvudrollen, men nationalismen är också inblandad.

Enligt Denise Schmandt-Besserat (1997) utvecklades det äldsta kända skriftsystemet, sumerisk kilskrift, från lerfigurer som representerar varor och som användes för bokföring av handelstransaktioner. Skriftens uppkomst hade i det fallet att göra med statens ekonomiska behov, även om det kan vara svårt att skilja stat och religion åt i detta och andra antika samhällen.

Exempel på skriftsystem som har införts av en stat helt utan religiösa baktankar, eller kanske snarare med antireligiösa baktankar, är de kyrilliska skriftsystem som på 1930-talet utarbetades för minoritetsspråk i Sovjetunionen, som uzbekiska, kazakiska, azerbajdjanska, tadjikiska och många andra. Andra exempel är de latinska skriftsystemen för minoritetsspråk i Kina som skapades vid början av 1950-talet, t.ex. för zhuang, bouyei, wa och miao (se Svantesson 1991).

Skrift och religion

Religionen är antagligen den faktor som har haft störst betydelse för spridandet av olika skriftsystem. Missionärers iver att sprida heliga skrifter genom att översätta dem till folkens språk har nog varit den viktigaste orsaken till att olika alfabet har spritts över världen.

Det arabiska alfabetet spreds med islam till åtskilliga språk, som turkiska, persiska och malajiska. I många fall var religionen den enda orsaken till bytet av skriftsystem, t.ex. bytet från formalajisk till arabisk skrift. I Syd-

östasien var det buddhistiska munkar som spred de besläktade skriftsystemen för språk som khmer, thai, lao och många andra. På liknande sätt spred kristna missionärer det latinska alfabetet till både skriftlösa språk och till sådana som redan hade en skrift, t.ex. runor, i alla delar av världen. Ett annat välkänt exempel är att de makedonska munkarna Kyrillos och Methodios under 800-talet skapade en skrift för de slaviska folken.

Denna verksamhet fortsätter än idag. Ett sentida och typiskt exempel är den skrift som den svensk-amerikanske baptistmissionären Ola Hanson (1864–1927), född i Åhus, skapade 1895 för att skriva kachin, ett tibeto-burmanskt minoritetsspråk i Burma och Kina. Hans ändamål var just att översätta kristna texter: han översatte hela Bibeln och dessutom 400 svenska och amerikanska psalmer till kachin (Sword 1954). Hansons latinskbaserade skrift används nu allmänt av kachinerna i Burma, och med få ändringar har den blivit officiell skrift även för de kachiner (jingpo) som bor i Kina.

Skrift och nationalism

Uppkomsten av en nationalstat är ofta nära förknippad med skapandet av ett skriftspråk grundat på invånarnas talade språk och använt som riksspråk i den nya staten (Anderson 1991). Det gäller t.ex. finska, tjeckiska och norska, där de nyskapade skriftspråken var bärare av nationalistiska strömningar. Ibland var religion också inblandad och bibelöversättningar var ofta bland de första texterna på de nyskapade skriftspråken.

I enstaka fall har messianska rörelser bland minoritetsfolk haft ett nybildat skriftsystem som sin kärna. Det var fallet med pahawh-hmongskriften, skapad 1959 av en sådan rörelses ledare Shong Lue Yang (1929–71), av sina anhängare kallad Niam Ntawv ”Skriftens Moder”. Denna helt nyskapade – och lingvistiskt intressanta – skrift användes under en tid av delar av hmong-folket i Laos (Smalley et al. 1990).

Något liknande var kanske orsaken till att Ola Hansons kachin-skrift i Burma blev en sådan framgång. Även om Hanson var kristen missionär och inte en messiansk kachin-ledare i opposition mot den burmanska majoriteten verkar han ha fått en sådan roll. Han var ovanligt framgångsrik som missionär och omvände nästan halva kachinfolket till baptismen. Numera verkar han närmast ses som en mytologisk kulturhjärte. När hundraårsjubileet av kachinskriften firades av 30.000 personer – var tjugonde kachin – i Mandalay 1995 var den amerikanske baptistpastorn Tom Steller inbjuden till jubileet som representant för Hansons gamla kyrka. Efter att ha hört uttalanden som ”tidigare var vi vildar men tack vare Ola Hanson är vi nu civiliserade människor” kände han sig föranlåten att hålla en predikan där han betonade att äran i första hand tillkom Herren och inte Ola Hanson (Steller 1996).

Uigur-mongolisk skrift

Åter till Mongoliet. Enligt den kinesiska Yuán-dynastins historia (元史 *Yuánshǐ*), sammanställd 1370, tillkom det första skriftsystemet för mongoliska på order av den mongoliska statens skapare Djingis khan (1162–1227). En uigurisk ämbetsman Tatatong'a, som kunde det uiguriska skriftspråket bra, tillfångatogs år 1204 och beordrades att lära prinsarna att skriva mongoliska med det uiguriska alfabetet. Uigurererna var ett turkiskt folk i Centralasien, troligen inte de direkta förfäderna till de nutida uigurererna, utan till ett litet minoritetsfolk i Kina, shira yugur, de "gula uigurererna". Sitt alfabet hade de lånat från sogderna, ett iranskt folk i Centralasien, som i sin tur hade lånat det från den syriska skriften. Syriska skrevs, liksom arabiska och andra semitiska språk, i rader från höger till vänster, men sogderna vände skriften ett kvarts varv så att den kom att skrivas uppifrån och ner i kolumner som läses från vänster till höger, och detta skrivsätt togs över av uigurer och mongoler.

Den äldsta bevarade mongoliska texten är en steninskrift kallad *Djingis khans sten*, daterad 1225. Det finns relativt få uigur-mongoliska texter bevarade från 1200- och 1300-talen. De flesta är kejsrerliga påbud eller brev; några har hittats i Vatikanbiblioteket. Den äldsta längre texten är *Mongolernas hemliga historia*, troligen skriven år 1228 eller 1240. Den finns bevarad endast i en version där det mongoliska språket har skrivits med hjälp av kinesiska tecken, men de flesta forskare anser att originalet måste ha varit skrivet med uigur-mongolisk skrift.

De äldsta religiösa (buddhistiska) skrifterna är lite senare, från början av 1300-talet, så religionen spelade ingen roll för tillkomsten av det uigur-mongoliska skriftspråket, det var helt och hållet en statlig angelägenhet, även om skriften senare användes för alla typer av texter, även religiösa.

Den uigur-mongoliska skriften används fortfarande av mongolerna i Kina, men i Mongoliet ersattes den av kyrillisk skrift under 1940-talet. En reformerad variant av skriften skapades 1648 av den dzungariske laman Zaya Pandita (1599–1662). Denna skrift användes för att skriva oiratiska (västmongoliska), den mongoliska variant som talas av mongolerna i västra Mongoliet och nordvästra Kina, och som efter hand hade utvecklats till ett självständigt språk. Den oiratiska skriften, som kallas *todo bicig* 'den klara skriften', var mer anpassad till talspråket och nästan helt fonematisk. Den används fortfarande av en del västmongoler i Kina. Många av dessa mongoler utvandrade på 1600-talet till södra Ryssland och slog sig ner vid Volgas utlopp i Kaspiska havet. De fick namnet kalmucker och använder numera det kyrilliska alfabetet.

'Phags-pa-skrift

Mindre än hundra år efter att den uigur-mongoliska skriften hade kommit till skapades ett nytt skriftsystem på initiativ av Djingis khans sonson Kubilai (1215–94), grundaren av den mongoliska Yuán-dynastin som erövrade hela Kina. Denna skrift, som var baserad på det tibetanska alfabetet, designades av laman 'Phags-pa (1235–80). 'Phags-pa-skriften gjordes 1269 till Yuán-dynastins officiella skrift, och skulle användas i hela det mongolisk-kinesiska imperiet för att skriva de tre officiella språken mongoliska, tibetanska och kinesiska. I verkligheten kom den inte att ersätta den uiguriska skriften för mongoliska och definitivt inte de kinesiska och tibetanska skriftsystemen. Endast ett sextiotal mongoliska 'Phags-pa-texter är bevarade (och inte många fler på tibetanska och kinesiska). Troligen finns det oupptäckta texter i tibetanska och mongoliska arkiv, ett mongoliskt 'Phags-pa-dokument dök för några år sen upp som en illustration i en tibetansk turistbroschyr, som forskarna genast kastade sig över. De flesta 'Phags-pa-dokumenterna är kejserliga befallningar, men det finns också några religiösa steninskriftioner. 'Phags-pa-skriften användes alltså endast för officiella ändamål, det enda undantaget är en stenkruga med inskriftionen *sajin darasu* 'gott vin'.

'Phags-pa-skriften verkar ha använts mer som en symbol för Yuán-statens makt än som en praktiskt användbar skrift. Den överlevde inte dynastins fall 1368.

Andra äldre skriftsystem för mongoliska

Även om den uigur-mongoliska skriften var den enda som allmänt användes av mongolerna fram till mitten av 1900-talet finns det enstaka äldre mongoliska texter skrivna på andra sätt. Det mest kända exemplet är, som redan nämnts, *Mongolernas hemliga historia*, där mongoliska språket skrevs med kinesiska tecken. Kinesisk skrift används också i en del mongoliska ordlistor och parlörer från 1300-talet. Det finns också en omfattande ordbok, *Muqaddimat al-adab* 'Inledning till litteraturen', från 1300-talet, där mongoliska ord och deras motsvarigheter i centralasiatisk turkiska (tjagataiska) är skrivna med det arabiska alfabetet. Arabisk skrift användes av de centralasiatiska turkfolken ända fram till 1920-talet.

Mongoliska texter skrivna med dessa skriftsystem ger värdefulla upplysningar om hur mongoliska uttalades i äldre tider, och språkhistorikerna är mycket förtjusta i dem. Men de var nog aldrig avsedda för att användas i dagligt bruk.

Kyrillisk-mongolisk skrift

Efter grundandet av Folkrepubliken Mongoliet 1924 blev Mongoliet nära förbundet med Sovjetunionen, fastän det hela tiden förblev en självständig stat. Detta återspeglades också i skriftpolitiken. Under 1920-talet och början av 1930-talet skapades nya skriftsystem baserade på det latinska alfabetet för många minoritetsspråk i Sovjetunionen, däribland burjatiska och kalmuckiska, som är nära besläktade med mongoliska – skillnaderna är ungefär lika stora som mellan svenska och danska. I många fall handlade det om språk som tidigare inte hade någon skrift, men ibland ersattes ett tidigare alfabet med det latinska. Förutom för kalmucker och burjater gäller det exempelvis för de muslimska centralasiatiska turkfolken vars språk tidigare skrevs med det arabiska alfabetet.

Runt 1937 förändrades emellertid den sovjetiska skriftpolitiken drastiskt och man övergick från latinsk till kyrillisk skrift, uppenbarligen som ett slags manifestation av nationell enighet och rysk överhöghet.

Burjater och kalmucker hade först övergått till latinsk skrift och sedan till kyrilliska vid slutet av 1930-talet. Detta sågs som ett steg mot ett modernare samhälle och kultur av många mongoliska intellektuella som ansåg att den gamla mongoliska skriften var alltför komplicerad och alltför avlägsen från det moderna språket för att kunna tjäna som ett skriftsystem för befolkningens stora flertal.

Vid början av 1930-talet gjordes ett kortvarigt försök att införa en latinsk-baserad skrift för mongoliska på initiativ av den burjatiska intellektuelle Tsyben Zjamsarano (1880–1942), se Grivelet (1997). Det fick inget genomslag, och uigur-mongoliskan förblev den allmänt använda skriften tills det kyrilliska alfabetet infördes genom ett regeringsbeslut av den 25 mars 1941. Detta var troligen grundat på sovjetiska påtryckningar, men också på en önskan från mongoliska intellektuella att utplåna den utbredda analfabetismen genom ett skriftsystem som låg närmre det talade språket.

Utformningen av den kyrilliskbaserade skriften för mongoliska gjordes till stor del av författaren och språkvetaren Tsendiin Damdinsuren (1908–86), en av de mongoliska intellektuella som ansåg att den gamla skriften hade spelat ut sin roll. För att skynda på processen hämtades han och sattes utan familjens vetskap i husarrest i en sommarstuga i berget Bogd Uul söder om Ulaanbaatar och släpptes inte ut förrän han hade formulerat reglerna för hur mongoliska skulle skrivas med det kyrilliska alfabetet.

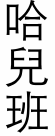
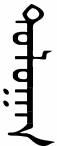

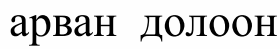

Andra ledande intellektuella som Bjambyn Rintjen (1905–77) var starka motståndare till den kyrilliska skriften, och ansåg att den inte lämpar sig för att skriva mongoliska (se t.ex. Rinčen 1958). Denna uppfattning har spritts framgångsrikt även utanför Mongoliet men är ur lingvistisk synpunkt helt ogrundad och baserad på missuppfattningar av den moderna mongoliskans fonologi och på en ovilja att se det moderna språket som ett självständigt språk, på många sätt skilt från formongoliskan. I själva verket är den

kyrilliska mongoliska skriften en i stort sett fonematisk skrift för den normerande dialekten halh (chalcha) i Mongoliet. Den gamla (uiguriska) skriften för mongoliska skiljer sig däremot ganska mycket från det moderna språket och har dessutom en hel del språkliga tillkortakommanden. Flera ljud som skiljs åt i det mongoliska uttalet (och i den kyrilliska skriften) skrivs med samma bokstav i den gamla skriften, t.ex. skiljs inte *t* och *d* åt och inte heller *u* och *o*. Orsaken är att dessa ljud inte skildes åt i uiguriska som skriften ursprungligen användes för. Dessutom var det ju så att den gamla skriften kom till under 1200-talet och språkförändringar som skett därefter har inte fått något avtryck i skriften. Man skall emellertid inte överdriva dessa svårigheter. Skillnaderna mellan den gamla mongoliska skriften och det moderna språket är inte större än de som finns i en del språk som använder det latinska alfabetet, som engelska eller franska. Den gamla skriften har dessutom den fördelen att den är dialektneutral.

Den kyrilliska skriften ersatte efter hand den gamla mongoliska skriften och gjordes 1946 till det enda officiella skriftsystemet. Övergången till kyrillisk skrift hjälpte säkert till att utrota analfabetismen, vilket var huvudmålet för de intellektuella som förespråkade skriftreformen, även om det kanske inte var den avgörande faktorn.

Den kyrilliska skriften sågs däremot också som en symbol för sovjetisk överhöghet. När sovjetmakten försvagades mot slutet av 1980-talet återupptod den gamla skriften. Det första allmänt synliga tecknet på detta var en neonskylt *Monggol sigudan* 'Mongoliska posten' i den gamla skriften som 1986 sattes upp på Centralpostkontoret vid S hbaa tartorget i centrala Ulaanbaatar. Utvecklingen kulminerade i ett parlamentsbeslut från 1991 att den gamla skriften under 1994 skulle ersätta den kyrilliska för alla officiella ändamål. Den gamla skriften infördes som förstaskrift i grundskolorna under de tre läsåren 1991/92 till 1993/94, och kurser i den gamla skriften gavs i den statliga televisionen och andra medier.

Fastän försöket att återinföra den gamla skriften välkomnades av många intellektuella, som redan kunde den väl, blev det knappast någon framgång hos den stora allmänheten, som bara kände till den kyrilliska skriften. Planerna på att byta skriftsystem avbröts plötsligt genom ett parlamentsbeslut i juli 1994. Kyrilliska är nu den enda allmänt använda skriften, även om den gamla skriften fortfarande är officiell skrift jämsides med kyrilliska. Kyrilliska är helt dominerande och den gamla skriften används mest som dekoration. De olika mongoliska skriftsystemen illustreras i bilden på nästa sida.

Uigur-mongolisk skrift	'Phags-pa-skrift	Kinesisk skrift
 a r b a n	 h r b n	 ha r ban
 d/t o/u o/u g a n	 d o l o o n	 do lo an
Arabisk skrift	Kyrillisk skrift	
 n ā l ū d	 n ā b r h	 arvan
		 doloon

De olika skriftsystem som har använts för att skriva mongoliska.
Som exempel visas hur räkneorden *arvan* 'tio' och *doloon* 'sju' skrivs.

Framgång och motgång

I den mongoliska skriftens historia har vi sett tre åtminstone delvis framgångsrika statliga initiativ: när den gamla (uigurisk-)mongoliska skriften infördes under 1200-talet, när 'Phags-pa-skriften infördes under 1300-talet och när den kyrilliska skriften infördes på 1940-talet. Återinförandet av den gamla skriften på 1990-talet misslyckades däremot.

'Phags-pa skriftens öde var nära relaterat till Yuán-staten. Den skapades av och för staten och slutade användas när staten upphörde. Ingen annan faktor tycks ha varit inblandad. Två framgångsrika mongoliska skriftsystem introducerades av Djingis khans nya mongoliska stat och av 1940-talets sovjetstödda mongoliska stat. Båda var kraftfulla regimer utan demokratiska hänsyn, vilket nästan övertydligt framgår av den något bisarra metoden som båda använde: att tillfångata och tvinga en ledande intellektuell att skapa ett nytt skriftspråk.

Det intressantaste fallet är nog försöket att återinföra den gamla skriften under 1990-talet, vilket misslyckades trots de rådande nationalistiska och antiryska känslorna, som symboliserades av glorifierandet av Djingis khan,

till exempel genom ett frenetiskt firande av olika jubileer med anknytning till honom (se t.ex. Grivelet 2001). Sådana firanden, eller över huvud taget positiva omnämmanden av Djingis khan var omöjliga under den sovjetdominerade tiden. I Ryssland var (och är) bilden av Djingis khan präglad av föreställningen om det ”mongoliska oket”.

Uppenbarligen underskattade man den tid och ansträngning som behövdes för att lära sig den gamla skriften. Även högmotiverade inlärare gav upp när de förstod att det inte bara handlade om att byta ut de kyrilliska bokstäverna mot de uiguriska, utan att man var tvungen att lära sig ett helt annat system med sina egna regler, mer komplicerade än de som man redan kunde. Det fanns också ekonomiska skäl, som de investeringar som skulle behövas för att kunna trycka böcker och tidningar i den gamla skriften. Ett tredje skäl kan ha varit att man bekymrade sig för att den gamla mongoliska skriften, som inte används för något annat språk än mongoliska, skulle isolera Mongoliet från resten av världen.

Till sist

Nya skriftsystem har införts i Mongoliet nästan enbart på statligt initiativ. Den uiguriska skriften infördes för att uppfylla den nya mongoliska statens krav. ’Phags-pa-skriften infördes mer som en symbol för Yuán-dynastins enhet än av något egentligt behov, eftersom det redan fanns välfungerande skriftspråk för de olika språk som ’Phags-pa-skriften användes till, kinesiska, mongoliska och tibetanska. Den kyrilliska skriften infördes efter sovjetiska påtryckningar men också för att avskaffa analfabetismen. Försöket att återinföra den gamla mongoliska skriften var en del av den nationalistiska reaktionen mot den tidigare ryska överhögheten. De tre förstnämnda lyckades, åtminstone för en tid, medan den sista misslyckades. En orsak till detta var att den mongoliska staten under 1990-talet var både svagare och mer demokratisk än vid de andra tillfällena.

Men jag tror att en annan faktor var den avgörande. När det kyrilliska alfabetet infördes på 1940-talet var de flesta mongoler analfabeter, men under 1990-talet var de allra flesta läskunniga och använde det kyrilliska alfabetet i sina dagliga liv. Erfarenheter från förändringar av andra allmänt använda skriftspråk visar att det är svårt för språkanvändarna att acceptera ens ganska små förändringar, som de nyligen genomförda tämligen marginella förändringarna av tysk stavning, som väckt starkt motstånd. Den inneboende styrkan i ett etablerat och välfungerande skriftsystem som används aktivt av en majoritet av befolkningen kan stå emot både statliga dekret och nationalistiska känslor, som det mongoliska exemplet visar.

Litteratur

- Anderson, B. 1991. *Imagined communities*. Revised edition. London: Verso.
- Grivelet, S. 1997. The Latinization attempt in Mongolia. In Á. Berta (ed.), *The historical and linguistic interaction between Inner-Asia and Europe: proceedings of the 39th Permanent International Altaistic Conference*. Szeged: University of Szeged. 115–120.
- Grivelet, S. 2001. Digraphia in Mongolia. *International Journal of the Sociology of Language*, 150. 75–93.
- Rinčen, B. 1958. L'inscription sinomongole de la stèle en l'honneur de Möngke qagan. *Central Asiatic Journal*, 4. 130–143.
- Schmandt-Besserat, D. 1997. *How writing came about*. Austin: University of Texas Press.
- Smalley, W., Vang, C.K. & Yang, G.Y. 1990. *Mother of writing: the origin and development of a Hmong messianic script*. Chicago: University of Chicago Press.
- Steller, T. 1996. *Reflections on the centennial celebration of Kachin literacy*, Mandalay, Myanmar, Dec 30, 1995 – January 2, 1996. [Tidigare tillgängligt på MissionNet.org]
- Svantesson, J-O. 1991. Tradition and reform in China's minority languages. *International Journal of Applied Linguistics*, 1. 70–88.
- Sword, G. 1954. *Light in the jungle: life story of Ola Hanson of Burma*. Chicago: Baptist Conference Press.